

IZMEĐU ISTINE, NEGIRANJA I REALNOSTI: Memorijalizacija ratnih zločina u Zvorniku

Muamer DŽANANOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava
muamer.dzananovic@iziz.unsa.ba

SAŽETAK: U periodu 1992–1995. godine na području Zvornika izvršeni su sistemski zločini nad Bošnjacima, uključujući oružani napad, okupaciju, zatočenja, mučenja, masovna pogubljenja i silovanja u brojnim logorima, među kojima su TŠC “Karakaj”, Dom kulture “Pilica” i “Liplje”. Velikosrpski zločinci su primarno ciljali muškarce, dok su žene, djeca i stariji prisilno premješteni, a žene izložene i seksualnom nasilju. Uz to, zločinci su uništavali kulturno i vjersko naslijeđe Bošnjaka. Masovna ubijanja nastavila su se i tokom genocida u Srebrenici 1995. godine, čime je Zvornik postao jedno od ključnih mjesta kontinuiranih ratnih zločina i masovnih grobnica Bošnjaka.

Negiranje ratnih zločina i historijski revizionizam ostaju aktuelna tema u bosanskohercegovačkom društvu. Fokus na lokalnoj zajednici Zvornik pokazuje aktuelne pojave negiranja zločina i revizionizma, ali i napore u memorijalizaciji, koje pretežno vode porodice žrtava, Islamska zajednica i lokalna udruženja, dok kontinuirana institucionalna podrška gotovo ne postoji.

Primjeri spomen-obilježja u Bijelom Potoku, logora “Pilica” i “Liplje” te Memorijalnog centra u Kalesiji svjedoče o zločinima i omogućavaju održavanje sjećanja, no nedovršeni projekti, zapušteni objekti i ograničena funkcionalnost ovih prostora pokazuju duboke manjkavosti u kulturi pamćenja. Problemi uključuju ograničen pristup istraživačima, nepostojanje adekvatne edukativne funkcije memorijalnih centara i zavisnost od entuzijazma pojedinaca, dok političke institucije često ne preuzimaju odgovornost.

Ključne riječi: Zvornik, Bošnjaci, genocid, “Pilica”, “Liplje” zločini, Memorijalni centar u Kalesiji, revizionizam, memorijalizacija

Zločini u Zvorniku 1992–1995.¹

Nakon obimno provedenih priprema, izvršen je oružani napad 8. aprila 1992. godine, a potpuna okupacija gradskog jezgra Zvornika završena je 9. aprila 1992. godine, uz

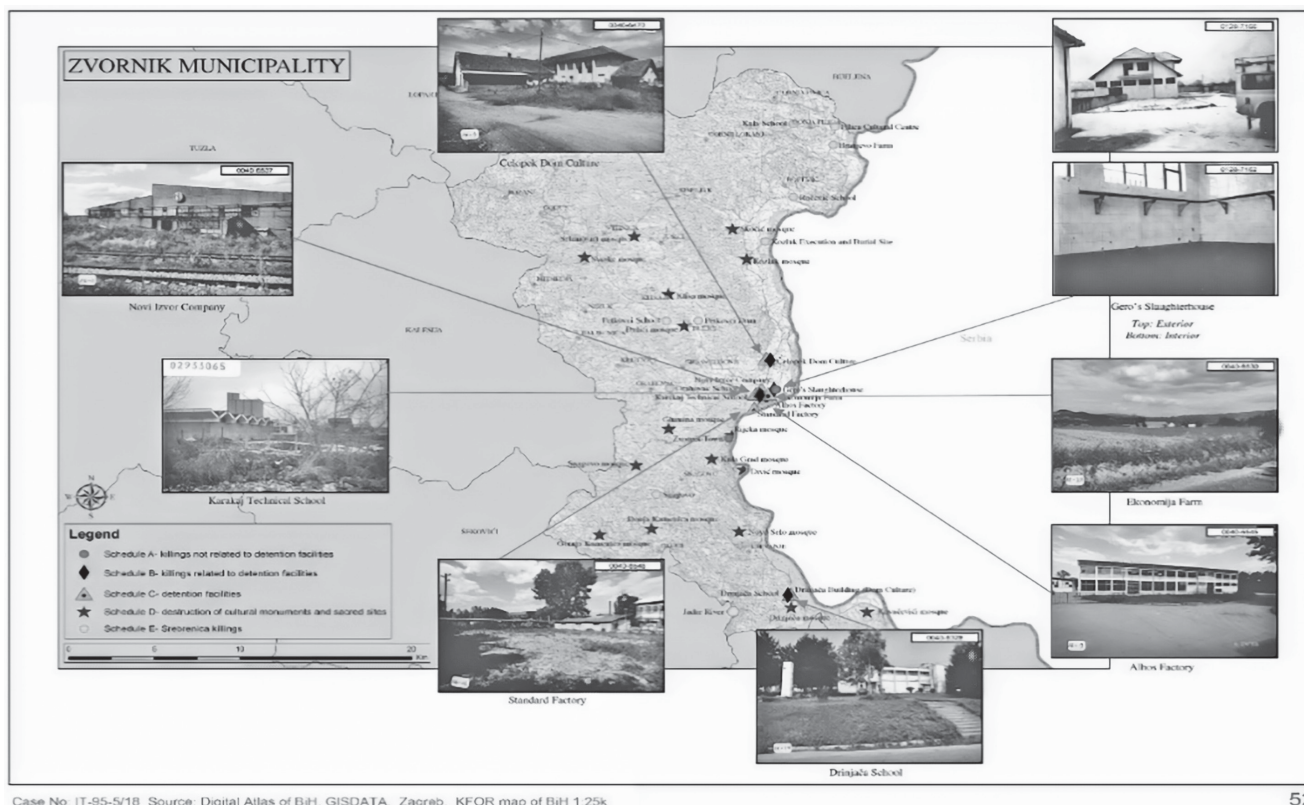
učesće “paravojnih jedinica”, JNA i snaga samoproglašene “Srpske opštine Zvornik”. Nakon toga uslijedila je kampanja sistemskog zatočenja, mučenja i masovnog ubijanja, primarno bošnjačkog, ali i drugog stanovništva

– romskog, hrvatskog i pojedinih pripadnika srpske nacionalnosti koji su branili svoje komšije ili nisu podržavali učesće u izvršenju zločina (Džananić i Mulagić, 2025). Kampanja je uključivala primarno vojnosposobne muškarce, progon i deportaciju žena, djece i starijih lica.

Dana 9. aprila 1992. u prostorijama Kriznog štaba samoproglašene

¹ Do saznanja iznesenih u ovom poglavlju autor je došao kroz višegodišnja empirijska istraživanja, koja su objavljena u

koautorskom djelu *Zvornik 1992–1995: Genocid na kapiji Bosne*. Vidi: Džananić i Mulagić, 2025.

Case No. IT-95-S/18 Source: Digital Atlas of BiH. GISDATA. Zagreb. KFOR map of BiH 1:25k

52

Sistem koncentracionih logora u Zvorniku (Foto: ICTY)

“Srpske opštine Zvornik” u Karakaju formiran je zatočenički objekat – logor “Alhos”, kroz koji će kasnije proći na stotine Bošnjaka iz Zvornika i drugih mjesta. Uslijedilo je formiranje brojnih logora: Sud za prekršaje, upravna zgrada “Novi Izvor”, “Standard” u Karakaju, “Ekonomija” u Karakaju, “Liplje” u Liplju, Dom kulture u Čelopeku, Dom kulture “Pilica”, Dom kulture u Drinjači, TŠC “Karakaj” i drugih (Džananović i Mulagić, 2025).

Zatvaranje i zatočenje bili su samo prvi korak u izvršenju mnogobrojnih oblika zločina nad logorašima. Zvornički logori ubrzo su postali “tvornice smrti”, u kojima su svakodnevno, uz različite oblike zlostavljanja, ubijani zatočenici. Skoro svi zatočenici po pravilu su podvrgavani mučenju.

Logor TŠC “Karakaj” bio je logor s najvećim razmjerima izvršenja ubistava. U ovom logoru, 1. juna 1992. godine, zatočeno je skoro 650 muškaraca i mladića s Bijelog Potoka, Klise, Đulića, Kućić Kule i okolnih sela petkovačkog kraja. U narednim danima, tokom kampanje mučenja i ubijanja, gotovo svi ovi zatočenici,

izuzev nekoliko izuzetaka, pogubljeni su u logoru TŠC “Karakaj”, Domu kulture “Pilica” i objektu zvanom “Gerina klaonica” (Džananović i Mulagić, 2025).

Obrazac izvršenja zločina, koji je uključivao razdvajanje muškaraca od ostale populacije, masovna pogubljenja i zatočenja muškaraca i prisilno premještanje žena, djece i starijih lica, primjenjivan je u mnogim zvorničkim mjestima. Takav obrazac zločina proveden je masovnim ubijanjem muškaraca i mladića u: Jusićima, Grbavcima, Drinjači, Diviću, Glumini i drugim selima i naseljima. Pogubljenja su izvršavana uglavnom strijeljanjem, dok je u određenom broju slučajeva dolazilo i do klanja žrtava (Džananović i Mulagić, 2025).

Pored spomenutih oblika zločina počinjenih nad zatočenicima, žrtve su u masovnom obliku podvrgavane i zločinu silovanja. Ovaj oblik zločina primarno je vršen nad ženama, djevojkama i djevojčicama, ali i nad određenim brojem muškaraca. Silovanja su se dešavala u brojnim objektima zatočenja, pri čemu je logor “Liplje” najpoznatiji primjer

sistemskog seksualnog zlostavljanja žena, djevojaka, pa i djevojčica. Nekoliko stotina osoba bilo je zatočeno u logoru devet dana, tokom kojih su bile izložene silovanju i seksualnom zlostavljanju. Posebno je istaknuto da je veći broj maloljetnika bio podvrgnut ovom obliku zločina (Džananović i Mulagić, 2025).

Logor “Liplje” je zapravo jedini oslobođeni logor tokom Agresije na prostoru Bosne i Hercegovine, jer su pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) 2. juna 1992. godine uspjeli osloboditi zatočenike. Pored logora “Liplje”, žene, djevojke i djevojčice su podvrgavane silovanju i u drugim logorima, u kojima su prethodno zatočene u velikim razmjerima. Među takvim mjestima izdvajaju se: Dom kulture “Drinjača”, džamija u Đulićima, kuće u Grbavcima i Glumini, kuća u Srpskoj Varoši i drugi objekti. Muškarci su ovom obliku zločina bili izloženi u logoru Doma kulture “Čelopek”, ali i u nekim drugim logorima.

Jedini preostali teritorij Zvornika pod kontrolom legalnih snaga RBiH bio je prostor regije Sapne. Prostor

Sapne i okolnih naselja bio je izložen sistemskom granatiranju i snajperskom djelovanju, usljed čega je ubijen veliki broj civila, među kojima nisu pošteđeni ni najmlađi članovi društva. Uz izuzetne napore Armije RBiH, uspjele su se zaustaviti velike ofanzive VRS na ovom prostoru.

Tokom Genocida u Srebrenici i njenoj okolini jula 1995. godine, mnogobrojni zločini počinjeni su upravo na području općine Zvornik. Zvornik je zapravo najmasovnije stratište Bošnjaka 1995. godine, kako kao mjesto pogubljenja, tako i kao lokacija masovnih grobnica. Također, stotine Zvorničana, posebno onih s prostora južne zvorničke teritorije, uključujući Drinjaču, ubijeno je tokom jula 1995. godine. Zbog činjenice da je ovo područje bilo stratište i mjesto masovnih grobnica genocida, ono postaje jedno od ključnih mjesta pamćenja genocida nad Bošnjacima (Džananović i Mulagić, 2025).

Kampanja zločina i progona bošnjačkog stanovništva na prostoru Zvornika godine dostigla je takve razmjere da je uključivala obrasce postupanja na osnovu kojih se jasno uočavala namjera da se djelimično ili u cijelosti unište Bošnjaci kao nacionalna, etnička i/ili vjerska grupa, što predstavlja ključnu determinantu zločina genocida. Dodatni argument ovoj tvrdnji predstavlja utvrđena činjenica da je na prostoru Zvornika 1992–1995. primjenjivano sistemsko spaljivanje, rušenje i uništavanje džamija i drugih islamskih vjerskih objekata na teritoriji zauzetoj od strane VRS/VJ, s ciljem uništenja i brisanja tragova kulturnog i vjerskog naslijeđa (Džananović i Mulagić, 2025).

Nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno Dejtonskog mirovnog sporazuma, proteklo je nekoliko godina do prvih pokušaja Bošnjaka iz Zvornika da se vrate na svoja ognjišta. Pokušaji povratka obilježeni su organiziranim i učestalim napadima na povratnike. Čak i danas, nakon toliko godina od početka povratka, Bošnjaci u Zvorniku izloženi su različitim oblicima diskriminacije.

Jedan od novijih primjera je Popis stanovništva iz 2013. godine, koji je pokazao da u Zvorniku živi 17.920, odnosno 47,5% Bošnjaka manje nego 1991. godine. Međutim, u periodu nakon 2013. godine situacija se dodatno i drastično pogoršala. Zbog teških životnih uvjeta stanovništva, koje i toliko godina nakon Agresije nazivamo povratnicima, nastavio se drastičan odliv stanovništva iz Zvornika, kao i iz cijelog donjeg Podrinja.

Negiranje i relativizacija zločina

Zločini počinjeni na prostoru Zvornika bili su sastavni dio više optužnica i presuda pred međunarodnim, regionalnim i nacionalnim sudovima. Unatoč brojnim presudama, pouzdanim dokazima i utvrđenim činjenicama o počinjenim ubijanjima velikih razmjera, zatočenjima, masovnom silovanju, sistemskom protjerivanju i deportaciji te izvršenju drugih zločina nad Bošnjacima Zvornika, spomenuti zločini i dalje postaju predmet različitih oblika relativizacije i negiranja.

Jedan od ključnih događaja u zločinima nad Zvorničanima jeste 9. april, koji lokalna zvornička zajednica obilježava kao Dan oslobođanja Zvornika. Ipak, tog dana 1992. prilikom okupacije Zvornika "paravojne" jedinice iz Srbije, potpomognute JNA i snagama "Srpske opštine Zvornik", počinile su masovne zločine u gradskom dijelu Zvornika. Praksa obilježavanja "oslobođanja Zvornika" seže u 1993. godinu (Džananović i Mulagić, 2025) i, dakle, traje sve do danas. Ovo, naravno, nije samo slučaj Zvornika, nego je dio šire strategije negiranja i relativizacije počinjenih zločina u Bosni i Hercegovini u periodu 1992–1995. godine, koja u posljednjih trideset godina obuhvata sve

sfere i oblike srpskog *establishmenta*. Ono što se nazire jeste da je negiranje genocida postalo duboko ukorijenjeno u ključnim institucijama unutar entiteta RS i unutar Republike Srbije te da ga podržavaju šire narodne mase (Džananović, 2023: 66–88).

U periodu od aprila do juna 1992. godine, teritorija Zvornika pod kontrolom VRS pripadala je zoni odgovornosti Birčanske brigade VRS. Iako je angažiranje Birčanske brigade u Zvorniku bilo obilježeno zločinima nad Bošnjacima, mediji RS-a i dalje plasiraju narativ o "herojskoj" ulozi ove jedinice u periodu 1992–1995.² Komandant te brigade bio je Svetozar Andrić, koji je izdavao naredbe kojima je zahtijevano nezakonito zatvaranje preostalih civila Bošnjaka sjeveroistočne Bosne u logore, primarno onih u Vlasenici, Osmacima i Zvorniku. On je svojom naredbom osnovao i zloglasni logor "Sušica" u Vlasenici. Iako je Fond za humanitarno pravo protiv njega 2018. godine podnio krivičnu prijavu Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije za počinjene zločine nad Bošnjacima, do danas nije bilo adekvatne reakcije pravosudnih organa. Andrić trenutno obavlja visoke političke funkcije u Srbiji.³

Jedan od simbola zločina genocida nad Bošnjacima Zvornika i donjeg Podrinja jeste mjesto Petkovci, naselje koje se nalazi u neposrednoj blizini Bijelog Potoka, Klise i Đulića. Upravo tu, u julu 1995. godine, tokom završne faze genocida u i oko Srebrenice, u prostorijama lokalne osnovne škole zatočeni su Bošnjaci, zarobljeni nakon pada enklave. Uvjeti u kojima su držani bili su nehumani – zatočenici su premlaćivani, ponižavani i zadržavani bez hrane i vode, prije nego što su izvođeni na egzekucije. Nedugo potom, u neposrednoj blizini škole, pored brane

² 1. БИРЧАНСКА ПЈЕШАДИЈСКА БРИГАДА – документарни филм, <https://www.youtube.com/watch?v=8-NoIHCEsSg>, posjeta 11. oktobar 2025.

³ "Krivična prijava protiv Svetozara Andrića", 2. mart 2018, <http://www.hlc-rc.org/?p=34855>, posjeta 11. oktobar

2025; "U poslaničkoj klupi Skupštine Srbije sa krivičnom prijavom za ratne zločine u BiH", 7. august 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/svetozar-andric-skupstina-srbija-vojska-rat-bih/30771761.html> (pristupljeno 11. oktobar 2025).

Spomenik u Petkovcima (Foto: Aljazeera)

“Crvenog mulja”, započela su masovna strijeljanja. Tu je, prema dostupnim istraživanjima, ubijeno više od 1.200 Bošnjaka, čiji su posmrtni ostaci kasnije pronađeni u više primarnih i sekundarnih masovnih grobnica (ICTY, *Prvostepena* – Karadžić; ICTY, *Prvostepena* – Mladić).

Ono što dodatno svjedoči o kontinuitetu zločinačke politike na tom području jeste činjenica da je bošnjačko civilno stanovništvo iz okolnih sela oko Petkovaca već 1. juna 1992. godine bilo potpuno protjerano. Tog dana, nekoliko hiljada civila, uključujući žene, djecu i starce, sakupljeno je i prisilno sprovedeno u koloni koja je prolazila upravo pored brane “Crvenog mulja” – istog mjesta koje će tri godine kasnije postati mjesto pogubljenja velikog broja srebreničkih Bošnjaka. Tokom tog ranijeg progona, u Bijelom Potoku, u neposrednoj blizini Đulića i Petkovaca, izvršena je brutalna selekcija.

Blizu 650 muškaraca, među kojima su bili i stariji maloljetnici, odvojeni su od svojih porodica, zatočeni i ubijeni u narednim danima (Džananović, Mulagić, 2025).

Danas, tri decenije nakon počinjenih zločina, lokalna zajednica u Petkovcima i okolini gotovo u potpunosti ignorira činjenicu da su njihova naselja bila poprišta masovnih ubistava. Lokalna vlast i stanovništvo ponašaju se kao da se ništa nije dogodilo.⁴ Umjesto obilježavanja stratišta na kojem je ubijeno više od hiljadu nedužnih ljudi, u centru naselja dominira monumentalni spomenik posvećen “srpskim žrtvama” iz Petkovaca, na čijem je vrhu istaknut simbol s tri podignuta prsta. Hikmet Karčić, između ostalog, navodi da je pozdrav s tri prsta, poznat i kao “srpski pozdrav”, zapravo pozdrav jednom rukom s ispruženim palcem, kažiprstom i srednjim prstom. U svojoj

izvornoj simbolici ovaj gest predstavlja Sveto trojstvo u pravoslavlju, iako je tokom rata u Bosni i Hercegovini poprimio sasvim drugačije značenje (Karčić, 2022). Općepoznato je kako su srpski vojnici tokom činenja zločina nad Bošnjacima simbolično dizali tri prsta dok su izvršavali ubistva i druga zlodjela. Ovakav odnos prema prošlosti ne odražava samo negiranje i ignoriranje zločina, nego predstavlja i svjesni pokušaj potiskivanja pamćenja na Genocid, čime se dodatno vrijeđa dostojanstvo žrtava i njihovih porodica. Ignoriranje činjenice i nepostojanje adekvatnog obilježavanja stratišta u Petkovcima demonstrira sistemsku društvenu i političku nebrigu za istinu o počinjenim zločinima.

Memorijalizacija zločina: između realnosti i mogućnosti

U Bijelom Potoku, nedaleko od Petkovaca, izgrađeno je spomen-obilježje na kojem su upisana imena 675 Bošnjaka zarobljenih 1. juna

⁴ “Zvornik: spomenik s tri prsta kod mjesta masovnih egzekucija”, 9. juni 2017, <https://balkans.aljazeera.net/news/>

balkan/2017/6/9/zvornik-spomenik-s-tri-prsta-kod-mjesta-masovnih-egzekucija, (pristupljeno 11. oktobar 2025).

Spomen-obilježje u Bijelom Potoku (Foto: RtvGlasDrine)

1992. godine u okolini Petkovaca, a potom ubijeni u narednim danima u Zvorniku.⁵

Ovaj spomenik, kao i mnogi drugi na području Zvornika, izgrađen je na inicijativu i uz finansijsku podršku porodica ubijenih srodnika. Godišnjice sjećanja na počinjene zločine nad Bošnjacima Zvornika organizira Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini (IZBiH), u saradnji s udruženjima porodica žrtava.⁶ Program obilježavanja godišnjica sastoji se od posjeta stratištima i provođenja prigodnog vjerskog programa. Centralna manifestacija zločina nad Bošnjacima Zvornika organizira se u Memorijalnom

centru žrtava zločina iz Zvornika u Kalesiji simbolično 1. juna, dakle na dan počinjenja najmasovnijeg zločin nad Bošnjacima Zvornika, zločin "Bijeli Potok".⁷ U sklopu programa klanja se i kolektivna dženaza ekshumiranim/identificiranim žrtvama zločina koje se ukopavaju u Memorijalnom centru u Kalesiji, gdje su dosad ukopana 804 Zvorničana i manji broj žrtava iz drugih općina. Memorijalni centar napravljen je na prostorima zvorničke susjedne općine Kalesija, koja se nalazi na prostoru entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, zbog problema s odobravanjem izgradnje memorijalnog centra u Zvorniku. Prva

kolektivna dženaza organizirana je oktobra 1999. godine, kada su sahranjene 274 žrtve ubijene 1992. u Zvorniku, a ekshumirane iz masovne grobnice "Ramin grob" u Zvorniku 1998. godine (Džananović i Mulađić, 2025). Mnoge porodice su ipak odlučile svoje srodnike, žrtve zločina, sahraniti u mjestima porijekla, na prostoru mjesnih i seoskih mezarja u Zvorniku. U skoro svim zvorničkim mjestima u kojima su ubijani bošnjački civili nalaze se, uglavnom u haremu džamija, spomen-obilježja na kojima su popisana imena žrtava. Ima i izuzetaka, pa se spomen-obilježja nalaze izvan prostora nad kojim ingerenciju ima IZBiH, poput

⁵ "Bijeli Potok kod Zvornika: Postavljene ploče sa 675 imena ubijenih Bošnjaka/Bošnjakinja 1. juna 1992.", 30. maj 2022. <https://podrinjemedia.ba/2022/05/30/bijeli-potok-kod-zvornika-postavljene-ploce-sa-675-imena-ubijenih-bosnjaka->

bosnjakinja-1-juna-1992-video-prilog/, posjećeno 11. januar 2025.

⁶ O ulozi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u očuvanja sjećanja na genocid i zločine nad Bošnjacima vidjeti: Karčić, 2015. i Karčić, 2021.

⁷ "Zvornik: Subota 1. juni – 'Staza smrti' iz Klise prema Bijelom Potoku", 30. maj 2019. <https://podrinjemedia.ba/2019/05/30/zvornik-subota-1-juni-staza-smrti-iz-klise-prema-bijelom-potoku/>, posjećeno 11. januar 2025.

onih u Liplju ili Kamenici. Također, karakteristika označavanja mjesta zločina u Zvorniku jesu i označena mjesta pojedinih masovnih grobnica. Posebno je to izraženo na području Kamenice, u kojoj je otkriven sistem sekundarnih masovnih grobnica žrtava Genocida u Srebrenici i oko nje 1995. godine. Ukupno je pronađeno trinaest sekundarnih masovnih grobnica u Kamenici. Zbog sve toga, Kamenica se naziva *Dolinom grobnica*. U recentnim aktivnostima mještana Kamenice svaka masovna grobnica je obilježena, a u Kamenici je otvoreno centralno spomen-obilježje, na kojem je prikazan sistem sekundarnih masovnih grobnica.

Memorijalni centar u Kalesiji, koji se nalazi uz mezarje u kojem su ukopane žrtve zločina počinjenih na području Zvornika, zamišljen je kao cjelovit prostor sjećanja i edukacije. Osim mezarja, kompleks obuhvata i prateće objekte koji su trebali biti korišteni u edukativne svrhe, te za stalne postavke posvećene kulturi pamćenja na žrtve i zločine počinjene u periodu 1992–1995. godine. Međutim, ti segmenti još uvijek nisu u funkciji, čime je značajno umanjena uloga i potencijal ovog prostora u procesu institucionalne memorijalizacije.

Posebno je važno naglasiti da je na održavanju mezarja, izgradnji objekata i nastojanju da ovaj kompleks zaživi u punom smislu, primarno angažiran Ahmet Grahić, predsjednik Udruženja porodica zarobljenih i nestalih u Zvorniku, zajedno sa svojim saradnicima i porodicama žrtava. Zahvaljujući njihovom dugogodišnjem radu, mezarje i prostor oko njega održavaju se i dopunjuju, a Udruženje kontinuirano provodi niz aktivnosti – od organiziranja prevoza svjedoka na suđenja u Beogradu i u Sarajevo, do različitih projekata s ciljem očuvanja istine i sjećanja. Na prostoru Zvornika djeluje i nekoliko drugih udruženja porodica žrtava i preživjelih, koja, svako u okviru svojih skromnih mogućnosti, nastoje doprinositi kulturi pamćenja i borbi protiv zaborava.

Jedna od lokacija gdje je pronađena masovna grobnica u Kamenici

Memorijalni centar u Kalesiji u čijem kompleksu su sahranjene 804 žrtve

Dom kulture "Pilica", 2024. godine

Planirano je da se u okviru memorijalnog kompleksa upišu imena svih žrtava zločina, čime bi se omogućilo trajno i dostojanstveno čuvanje njihovog identiteta.

U posebno izgrađenoj memorijalnoj sobi planirano je postavljanje fotografija i drugih materijala koji svjedoče o žrtvama i zločinima. Iako je prostor te sobe izgrađen prije šest do sedam godina, projekt nikada nije finaliziran zbog nedostatka sistemске, institucionalne i finansijske podrške. Ovaj problem ukazuje na dublju, strukturnu manjkavost odnosa prema kulturi pamćenja u Bosni i Hercegovini – naročito kada se radi o sredinama poput Zvornika, koje su bile poprište zločina i Genocida nad Bošnjacima.

Političke strukture svih nivoa vlasti morale su pokazati znatno veću odgovornost i podršku, posebno kada je riječ o institucionalnoj memorijalizaciji koja ima edukativnu, istraživačku i dokumentarnu funkciju. Zvornik, kao jedno od najmasovnijih stratišta Bošnjaka u periodu 1992–1995. godine, zaslužuje da njegov memorijalni

kompleks bude uređen, opremljen i stavljen u punu funkciju – ne samo kao prostor pijeteta, nego i kao centar učenja, dokumentiranja i prenošenja istine budućim generacijama.

U tom smislu, nedovršenost i ograničena funkcionalnost Memorijalnog centra u Kalesiji ne predstavljaju samo tehnički i finansijski problem, već i simbolično pitanje odnosa države i društva prema žrtvama. Dokle god objekti posvećeni istini, sjećanju i pravdi ne budu u potpunosti zaživjeli, proces suočavanja s prošlošću i izgradnje trajne kulture pamćenja ostat će nedovršen.

Memorijalizacija zločina – primjer logora Dom kulture "Pilica"

Objekti zatočenja i pogubljenja – stratišta Bošnjaka na području Zvornika – u velikoj mjeri su uništeni ili zapušteni, što znači da su fizički tragovi zločina sistemski uklonjeni ili razoreni. Jedan od rijetkih objekata koji i danas stoji, premda u ruševnom stanju, jeste Dom kulture "Pilica". Dom kulture "Pilica" ima posebno simboličko

značenje. Tokom Agresije, od 5. do 8. juna 1992. godine, u njemu su bili zatočeni Bošnjaci iz više izvorničkih sela oko Bijelog Potoka prije strijeljanja, a u julu 1995. godine, u sklopu Genocida u i oko Srebrenice, u njemu je strijeljano stotine zatočenika. Na taj način, logor Dom kulture "Pilica" predstavlja kontinuirani prostor zločina nad Bošnjacima u različitim fazama Agresije i upravo zbog toga njegova zaštita i valorizacija ima izuzetnu važnost.

Međutim, pitanje zaštite ovih objekata ne svodi se samo na održavanje zgrade, već ima i širi političko-institucionalni kontekst. Uz stalnu nebrigu, pojavljuju se i aktivni otpori prema pokušajima dokumentiranja i valorizacije ovih prostora. Primjerice, članovi tima Memorijalnog centra Srebrenica spriječeni su prilikom snimanja prostora Doma kulture "Pilica" u sklopu pripreme izložbe, iako su ranije obavijestili policijske strukture o namjeri snimanja. Tom prilikom ih je legitimirala policija i udaljeni su s lokacije.⁸ Ovaj incident pokazuje višestruke probleme. Objekat koji bi

Norveški akademik Arne Johan Veltlesen i Muamer Džananović ispred spomenika ubijenim stanovnicima Liplja i kuće koja je služila kao logor u Liplju, 2018. godine

mogao služiti kao autentično mjesto sjećanja i edukacije nije zaživio u toj funkciji, ne samo zbog nedostatka sredstava, nego i zbog odsustva volje nadležnih institucija da obezbijede njegovu dostupnost i zaštitu. Zabranjena snimanja i legitimiranje tima koji radi na projektu postavljanja izložbe u Domu kulture “Pilica” ukazuje na to da institucije nisu uvijek spremne omogućiti istraživačima pristup ovim prostorima, da to zabranjuju jer su dio sistemskog negiranja, iako je riječ o lokacijama od javnog i memorijalnog značaja.

Kada objekti koji su bili mjesta zatočenja i pogubljenja ostaju zapostavljeni ili nepristupačni, šalje se jasna poruka da društvo nije spremno ili se ne želi suočiti s punim naslijeđem tih zločina. Zaštita objekata poput Doma kulture “Pilica” omogućilo bi sjećanje žrtvama, ali i edukaciju mladih generacija, istraživanje i dokumentiranje. Odsustvo funkcije takvog prostora znači gubitak te šanse.

Zbog svega navedenog, zahtjev da se Dom kulture “Pilica” otkupi, zaštiti i stavi u funkciju nije samo pitanje arhitekture ili lokalne inicijative, to predstavlja čin institucionalne i društvene odgovornosti. Ubacivanje ovoga u širi kontekst, zajedno s nefunkcioniranjem memorijalnih centara, jasno pokazuje da proces institucionalne memorijalizacije u Bosni i Hercegovini i dalje ima ozbiljne manjkavosti.

Memorijalizacija zločina – primjer logor “Liplje”

Brojni primjeri potvrđuju da se u oblasti kulture pamćenja često funkcionira na entuzijazmu pojedinaca, te da se u praksi učini onoliko koliko oni sami uspiju ostvariti. O pogubnim posljedicama izostanka sistemске memorijalizacije svjedoči i kuća u Liplju, jedan od objekata koji je tokom Agresije služio za zatočenje civila. Nažalost, danas taj prostor izaziva veći interes među stranim

istraživačima Genocida i ratnih zločina nego među domaćom javnošću, političarima i naučnicima. Riječ je o dvospratnoj kući čiji je gornji sprat i danas očuvan u izvornom stanju, a u kojoj je bilo zatočeno više od 400 civila, uglavnom žena i djevojaka. Ona simbolizira silovanja i ostaje jedini oslobođeni logor, odnosno zatočenički objekat, na prostoru Republike Bosne i Hercegovine. Ipak, osim obilježavanja godišnjice oslobođenja logora 2. juna – događaja koji se uglavnom održava zahvaljujući zalaganju lokalnih aktivista – izostaje odgovarajuća institucionalna memorijalizacija i priznavanje ovih zločina.

Kao moguće dugoročno funkcionalno rješenje za memorijalizaciju bivšeg logora Liplje, ali i nekih drugih objekata kulture pamćenja zločina nad Zvorničanima, moglo bi se razmotriti da ovi objekti postanu depadansi centralnog Memorijalnog centra u Kalesiji. Takav pristup omogućio bi očuvanje i zaštitu autentičnih lokacija, kao i njihovu integraciju u širi sistem edukativne i memorijalne funkcije, pružajući trajnu podršku u procesima dokumentiranja, istraživanja i pamćenja.

⁸ “Policija spriječila MC Srebrenica snimanje u Zvorniku: Legitimisani članovi tima”, *Oslobođenje*, 18. januar 2025. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/>

bih/policija-sprijecila-mc-srebrenica-snimanje-u-zvorniku-legitimisani-clanovi-tima-1014072/, posjećeno 10. oktobar 2025.

Svjesni smo da je iluzorno očekivati da će uskoro zaživjeti jedinstvena državna strategija memorijalizacije prošlosti, odnosno perioda 1992–1995. godine. Nažalost, jedinstvena strategija očigledno nije moguća niti na nivou entiteta. Unutar Federacije Bosne i Hercegovine, iako javno manje ekspozirana, situacija u obrazovanju, memorijalizaciji i kulturi pamćenja također je složena, ako ne i složenija nego na prostoru RS-a. Međutim, značajne ingerencije za ovu oblast spuštene su na niže nivoe vlasti, što znači da rješenja moraju biti tražena u okviru realnih, lokalnih okolnosti. Tako bi, naprimjer, Kanton Sarajevo, u saradnji s drugim kantonima te kantonalnim ili federalnim institucijama, mogao preuzeti brigu o razvoju memorijalnih centara i adekvatne kulture pamćenja, naslonjene na naučna istraživanja. Tuzlanski kanton mogao bi biti odgovoran za memorijale u Kalesiji ili u Veljacima u Bratuncu, Bosansko-podrinjski kanton za one u Višegradu, Foči, Unsko-sanski kanton za memorijale u Prijedoru i slično.

Memorijalno-edukativni centri, uz prisustvo barem jedne kvalificirane osobe – kustosa za pojedine općine ili regije – predstavljaju cilj kojem bi trebalo težiti. Učenici, a pogotovo domaći i strani studenti, naučnici i istraživači, morali bi ih redovno posjećivati i biti adekvatno upoznati s činjenicama. Na primjeru Zvornika i drugih mjesta u bosanskohercegovačkom entitetu RS, izuzevši Memorijalni centar Srebrenica – Potočari, jasno se vidi društvena nebriga i nedostatak institucionalne podrške, dok je kultura pamćenja u velikoj mjeri prepuštena udruženjima i entuzijazmu pojedinaca, koji uglavnom nisu kvalificirani da adekvatno djeluju u ovoj oblasti.

U tom kontekstu, treba dodati da IZ BiH često preuzima ulogu glavnog nosioca memorijalizacije u mjestima

gdje ne postoji adekvatna općinska, kantonalna ili druga vlast, a posebno na prostoru RS-a. Kroz organiziranje obilježavanja godišnjica, edukativnih programa i očuvanje lokalnih memorijalnih prostora, IZ, pored Udruženja žrtava, predstavlja jednu od ključnih društvenih institucija koja doprinosi očuvanju kolektivnog pamćenja. Ako tome dodamo i činjenicu da izostaje sistemska institucionalna podrška naučnim ustanovama, naučnicima, te projektima naučnog istraživanja – postaje jasno koliko je ugrožena sistemska i stručna obrada prošlosti. Kultura sjećanja ili pamćenja, kako se popularno naziva, često se svodi na projekte koji nemaju dovoljnu naučnu snagu, metodološku rigoroznost niti kredibilitet da doprinesu istraživanju i dokumentiranju zločina. Takvi projekti često ostaju fragmentirani, neintegrirani i nedovoljno utemeljeni, što dugoročno ugrožava objektivnu rekonstrukciju historijskih činjenica i sposobnost društva da naučno sagleda razmjere počinjenih zločina. Dodatno, ili prethodno napisanom u prilog, u javnoj sferi primjetna je pojava svojevrzne “estradizacije prošlosti”, gdje se komemoracije, događaji, memorijalni i edukativni sadržaji ponekad kreiraju za dnevno-političke svrhe, bez stvarne dugoročne snage u očuvanju narativa, trajnog poštovanja prema žrtvama i istine o zločinima nad njima. Takav pristup, osim što podriva naučnu i moralnu vrijednost memorijalizacije, dugoročno slabi društvenu sposobnost da se s prošlošću suoči objektivno i odgovorno.

Zaključak

Na širem prostoru općine Zvornik tokom proljeća i ljeta 1992. godine počinjeni su masovni zločini nad bošnjačkim civilima, koji su se u pojedinim dijelovima općine nastavili i

u narednim godinama, sve do završetka Agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Posebno brutalni zločini zabilježeni su tokom jula 1995. godine, u okviru Genocida nad Bošnjacima u Srebrenici i okolini, čime je prostor Zvornika po broju zatočenih, ubijenih i masovnih grobnica postao jedno od najmasovnijih stratišta Bošnjaka u periodu 1992–1995. godine.

Unatoč jasnim dokazima o počinjenim zločinima, Zvornik i širi prostor RS-a postali su mjesta sistemskog negiranja i historijskog revizionizma. Institucionalna memorijalizacija zločina gotovo u potpunosti izostaje, dok političke strukture svih nivoa vlasti nisu osigurale adekvatnu podršku u stvaranju funkcionalnih memorijalnih centara i edukativnih prostora. Memorijalizacija je u velikoj mjeri prepuštena entuzijazmu pojedinaca i radu Islamske zajednice, dok je izostala podrška naučnim institucijama i projektima naučnog istraživanja zločina, a kultura pamćenja se svodi na projekte koji često nemaju dovoljnu naučnu snagu, metodološku rigoroznost i kredibilitet da sistemski doprinese dokumentiranju i analizi zločina.

Kroz ovaj rad ukazali smo na značaj organizacije memorijalnih centara i spomen-soba, koje bi trebale služiti kao mjesta edukacije, kolektivne izgradnje kulture pamćenja i podsjećanja na nevino ubijene. Takvi centri, u kombinaciji s procesom traženja nestalih i adekvatnim edukativnim programima, ključni su za održavanje pamćenja, jačanje naučne obrade pravnih i historijskih činjenica te podizanja svijesti sadašnjih i budućih generacija. Iako se u ovom radu fokusiramo na lokalnu zajednicu Zvornika, navedeni izazovi i preporuke primjenjuju se i na brojne druge zajednice u RS-u i šire, gdje su počinjeni zločini ostali neprikazani ili nedovoljno institucionalno prepoznati.

Literatura

Arhiv ICTY – online baza.

Džananović, Muamer i Mulagić, Elvedin (2025). *Zvornik 1992–1995: Genocid na kapiji Bosne*. Sarajevo: Univerzitet u

Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Džananović, Muamer (2023). “Institutional denial of genocide against

Bosniaks and discrimination against returnees in Republika Srpska”. *Bosnian Studies – Journal for Research of Bosnian Thought and Culture*. VII, 1.

Karčić, Hikmet (2022). *Krajnje desničarski pokreti i simbolika na Zapadnom Balkanu: Priručnik*. Sarajevo.

1. БИРЧАНСКА ПЈЕШАДИЈСКА БРИГАДА – документарни филм, <https://www.youtube.com/watch?v=8-NoIHCEsSg>, posjećeno 11. oktobar 2025.

“Krivična prijava protiv Svetožara Andrića”, 2. mart 2018. <http://www.hlc-rdc.org/?p=34855> (posjećeno 11. oktobar 2025).

“U poslaničkoj klupi Skupštine Srbije sa krivičnom prijavom za ratne zločine u BiH”, 7. august 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/svetozar-andric-skupstina-srbija-vojska-rat-bih/30771761.html>, posjeta, 11. oktobar 2025 <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=492650>, (posjećeno 11. oktobar 2025).

“Zvornik: spomenik s tri prsta kod mjesta masovnih egzekucija”, 9. juni 2017. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2017/6/9/zvornik-spo-menik-s-tri-prsta-kod-mjesta-masovnih-egzekucija> (posjećeno 11. oktobar 2025).

“Zvornik: Subota 1. juni – ‘Staza smrti’ iz Klise prema Bijelom Potoku”, 30. maj 2019. <https://podrinjemedia.ba/2019/05/30/zvornik-subota-1-juni-staza-smrti-iz-klise-prema-bijelom-potoku/> (posjećeno 11. oktobar 2025).

Bijeli Potok kod Zvornika: Postavljene ploče sa 675 imena ubijenih Bošnjaka/Bošnjakinja 1. juna 1992., 30. maj 2022. <https://podrinjemedia.ba/2022/05/30/bijeli-potok-kod-zvornika-postavljene-ploce-sa-675-imena-ubijenih-bo-snjaka-bosnjakinja-1-juna-1992-video-prilog/>, posjeta, 11. januar 2025. <https://infobirac.net/2023/04/09/u-zvorniku-obiljezen-9-april-dan-oslobodjenja-grada/> (posjećeno 19. januar 2023).

“Обиљежен 9. април – Дан ослобођења Зворника”, 9. април 2025. <https://grad-zvornik.org/obiljezen-9-april-dan-oslobodjenja-zvornika/> (posjećeno 11. oktobar 2025).

“Policija spriječila MC Srebrenica snimanje u Zvorniku: Legitimisani članovi tima”, Oslobođenje, 18. januar 2025. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/policija-sprijecila-mc-srebrenica-snimanje-u-zvorniku-legitimisani-clanovi-tima-1014072/> (posjećeno 11. oktobar 2025).

Abstract

BETWEEN TRUTH, DENIAL, AND REALITY: THE MEMORIALIZATION OF WAR CRIMES IN ZVORNIK

Muamer Džananović

During the period 1992–1995, systematic crimes were committed against Bosniaks in the area of Zvornik, including armed attacks, occupation, detention, torture, mass executions, and rape in numerous camps, among which were the Technical School Center “Karakaj,” the Cultural Center “Pilica,” and “Liplje.” The Great-Serbian perpetrators of crimes primarily targeted men, while women, children, and the elderly were forcibly displaced, with women additionally subjected to sexual violence. In addition, the perpetrators destroyed Bosniak cultural and religious heritage. Mass killings continued during the genocide in Srebrenica in 1995, making Zvornik one of the key locations of continuous war crimes and mass graves of Bosniaks.

The denial of war crimes and historical revisionism remain pressing issues in Bosnian-Herzegovinian society. A focus on the local community of Zvornik reveals ongoing manifestations of crime denial and revisionism, as well as efforts at memorialization, which are predominantly made by victims’ families, the Islamic Community, and local associations, while sustained institutional support is almost entirely absent.

Examples of memorial sites at Bijeli Potok, the “Pilica” and “Liplje” camps, and the Memorial Center in Kalesija testify to the crimes and enable the preservation of memory; however, unfinished projects, neglected facilities, and the limited functionality of these spaces reveal deep shortcomings in the culture of remembrance. The problems include restricted access for researchers, the lack of an adequate educational function of memorial centers, and dependence on the enthusiasm of individuals, while political institutions often fail to assume responsibility.

Keywords: Zvornik, Bosniaks, genocide, “Pilica,” “Liplje” crimes, Memorial Center in Kalesija, revisionism, memorialization.

الموجز

جامعة سراييفو معهد أبحاث الجرائم ضد الإنسانية والقانون الدولي
بين الحقيقة والإنكار والواقع: إحياء ذكرى جرائم الحرب في زفورنيك

معمر جنانوفيتش

شهدت الفترة بين عامي 1992–1995، ارتكاب جرائم ممنهجة ضد البشاعة في منطقة زفورنيك، شملت الهجمات المسلحة، والاحتلال، والاعتقالات، والتعذيب، والإعدامات الجماعية، والاعتصابات، في معسكرات اعتقال كثيرة، من بينها مدرسة كاراكي الثانوية الصناعية، ومركز بيليتسا الثقافي، ومركز ليبي الثقافي. وكان المجرمون الصرب يستهدفون الرجال في المقام الأول، بينما تم تهجير النساء والأطفال وكبار السن قسراً، وتعرضت النساء للعنف الجنسي. إضافة إلى ذلك، دمر المجرمون تراث البشاعة الثقافي والديني، وقد استمرت عمليات القتل الجماعي أثناء ارتكاب جريمة الإبادة الجماعية في سربرينيتسا عام 1995، مما جعل زفورنيك أحد المواقع الرئيسية التي ارتكبت فيها باستمرار جرائم الحرب وأنشئت فيها المقابر الجماعية للبشاعة. ولا يزال إنكار جرائم الحرب وتحريف التاريخ، من القضايا الراهنة في مجتمع البوسنة والهرسك. ويُظهر التركيز على المجتمع المحلي في زفورنيك ظواهر إنكار الجريمة وتحريف التاريخ، بالإضافة إلى جهود إحياء الذكرى، التي تبذلها أسر الضحايا، والمشيخة الإسلامية، والجمعيات المحلية، مع غياب تام تقريباً للدعم المؤسسي.

وتقف النصب التذكارية في بيلي بوتوك، ومعسكري الاعتقال في “بيليتسا” و”ليبي”، والمركز التذكاري في كاليسيا، شواهد على الجرائم، وتسهم في الحفاظ على الذاكرة، إلا أن المشاريع غير المكتملة، والمباني المهملة، والقيود الوظيفية المفروضة على هذه الأماكن، تُظهر قصوراً عميقاً في الثقافة التذكارية. كما تشمل المشكلات القيود المفروضة على الباحثين، وانعدام الوظيفة التعليمية الكافية للمراكز التذكارية، والاعتماد التام على حماس الأفراد، بينما المؤسسات السياسية غالباً ما تتنصل من مسؤوليتها.

الكلمات المفتاحية: زفورنيك، البشاعة، الإبادة الجماعية، الجرائم في “بيليتسا” و”ليبي”، المركز التذكاري في كاليسيا، التحريف التاريخي، إحياء الذكرى.